

Іван Немченко

ГІГАНТ УКРАЇНСЬКОГО ЕПОСУ

Улас Самчук – найбільший український прозаїк

з-поміж тих, що були, і нині сущих

С.Пінчук

Поліська сторона дала Україні й світові чимало видатних митців. Досить назвати Лесю Українку й Оксану Лятуринську, Валер'яна Поліщука й Бориса Тена, Олексу Стефановича й Григорія Чубая... На цій чудовій землі прадавніх волинян зріс і величний талант “українського Гомера” Уласа Олексійовича Самчука – славетного прозаїка, публіциста, драматурга, мемуариста, етнографа, фольклориста. Це “патріарх української літератури” (М.Жулинський). Це справді “монументальна літературна постать” (В.Шевчук), яка ще донедавна цілком замовчувалась у себе на батьківщині.

Письменник побачив світ 20 лютого 1905 року в селі Дермань Дубенського повіту Волинської губернії (тепер належить до Здолбунівського району Рівненської області) в селянській сім'ї Олексія Антоновича та Анастасії Улянівни Самчуків. З 1907 р. родина жила на хуторі Лебедщина, а 1913 року переїхала до села Тилявки Кременецького повіту (нинішня Тернопільщина), де мала чимале господарство. Діти допомагали батькам по хазяйству, з ранніх літ звалили до селянської праці. Як згадував митець у книзі споминів “На білому коні”, назви Дермань, Рохманів, Обичі, Жолобки, Тилявка залишились у його душі назавжди, “як гострі цвяхи”. Де б не мандрував Самчук-емігрант, його серце постійно линуло до цих місць. “Дермань для мене центр центрів на планеті. І не тільки тому, що десь там і колись там я народився... До речі, як оповідала мати, серед незвичних обставин – на весіллі дядька Омелька... Але також тому, що це справді “село, неначе писанка”, з його древнім Троїцьким монастирем, Свято-Феодорівською учительською семінарією, садами, парками, гаями, яругами, пречудовими переказами та легендами”. Такими ж проникливими, сповненими ніжності й любові є спогади про хутірне життя. Ці описи позначені мальовничістю й ліризмом, як зрештою й відповідні місця в автобіографічній трилогії “Волинь”, адже це простір авторового дитинства. “І ось та моя Лебедщина – долина з лугами і річкою, де був одинокий наш хуторець з трьох будинків: хати разом з хлівом під одною покрівлею, клуні на мурованих з каменю стовпах насупроти хати і свининця, курника та дровитні під одною стріхою навпоперек... Під пригірком над дорожиною, з молодим садом і городом та виглядом на луг, на протилежний схил долини, покритий молодим сосновим лісом, і млин з західнього правого боку. Чудове, затишне, поетичне місце, виповнене містерією перших дитячих вражень”.

Улас Самчук пишався своїм давнім хліборобським родом, що походив від козака Данила Гуци, прибулого до Дермані за часів Хмельниччини. Письменник знав поіменно своїх дідів, прадідів і прапрадідів, шанував традиції й заповіді предків. Детальну інформацію він подає про свою сім'ю, в якій зростав: “Батько мій Олексій Данильчук-Самчук, родився 27 жовтня 1869 року, був одружений двічі, перший раз приблизно 1889 року, жінка його Марія з села Мизочика померла нагло 1899, залишивши двоє сиріт – Катерину і Василя. Другий раз він одружився 1900 року, жінка його, моя мати, Настасія з роду Руда-Мартинюк, народжена 23 грудня 1877 року. Від цього шлюбу було п'ятеро дітей – Петро, Пилип, Улас, Федот і дівчина Васса, яку ми звали Василюю. Петро і Пилип померли на шкарлятину, коли першому було три роки, а другому два...”

Навчався митець спочатку в Тилявецькій народній школі, в 1917-1920 рр. – у Дерманській вищепочатковій школі при місцевій Свято-Феодорівській учительській семінарії, в 1921-1927 рр. (з перервами) – в Українській мішаній приватній гімназії імені Івана Стешенка в Крем'янці на Тернопільщині. Цього закладу Улас Самчук так і не закінчив,

бо був із нього мобілізований на службу до польської армії. Як зазначав пізніше письменник, “то були винятково нерівні часи, повні зривів, змін, перешкод, труднощів. Ми не могли систематично вчитися, нормально розвиватися, надіятися на нормальну працю”. Так, улітку 1924 р. він спробував перейти радянський кордон, мріючи про навчання в Києві, але був затриманий і переданий дифензиви. У 1926 р. у періодиці з’являється перше оповідання Уласа Самчука “На старих стежках” (у варшавському часописі «Наша бесіда», редагованому В.Островським). Але свою літературну діяльність – як прозаїк і поет – він почав значно раніше, ще на початку 20-х рр., навчаючись у Крем’янецькій гімназії. У.Самчук був головою учнівського гуртка “Юнацтво” та редактором однойменного рукописного журналу. На сторінках цього часопису від 16 лютого 1922 року було вміщено його твір “Не любити не можу свою я країну...”.

Ставши вояком польської армії, У.Самчук відбував службу в місті Тарнові поблизу Кракова. 1927 року він дезертирував з окупаційного війська і, перейшовши німецький кордон, відбув трьохтижневе ув’язнення (перший арешт улітку 1924 р. з волі дифензиви був значно триваліший – півроку) й невдовзі вступив до Бреславського (Вроцлавського) університету.

Письменник не полишав своєї мрії потрапити в підрадянську Україну, вчитися в Києві, стати літератором. Це був, за словами А. Жив’юка, “стихийно-імпульсивний потяг до історичного центру своєї землі”. Тільки там, як вважав У.Самчук, він зможе реалізуватись як митець. “Там тоді бушувала Україна Скрипника й Хвильового, мене тягнуло туди багато магнетів...”, – зізнавався письменник у своїх споминах. Тільки в Києві він міг написати задуману величну епопею в трьох частинах “Дід-Дніпро”. З такою надією У.Самчук звертається в радянське посольство у Берліні за дозволом на переїзд до СРСР, але отримує негативну відповідь. Хоча мине небагато часу, і він у цій невдачі побачить втручання “руки Божої”, оскільки “всі мої товариші, які мали “більше щастя” прорватися туди, як правило, загинули”.

У 1929-1931 рр. У.Самчук продовжує своє навчання в Українському вільному університеті в Празі, входить до складу Студентської академічної громади. Там молодий письменник познайомився з багатьма емігрантами, серед яких знайшов чимало однодумців. Він плідно співпрацює з численними виданнями – “Літературно-науковим вісником”, “Дзвонами”, “Самостійною думкою”, “Сурмою” та ін. На їх сторінках публікуються Самчукові новели, оповідання, нариси (“Образ”, “Мадонна цвітучого саду”, “Четвертий чоловік”, “Бронзова дівчина”, “Собака у вікні”, “Сильвестр”, “На двірці”, “Соня”), п’єса “Слухайте, слухайте! Говорить Москва!”, романи “Кулак”, “Волинь”. З’являються й перші книжкові ластівки. Це насамперед окремі частини трилогії “Волинь” (ч.І – 1932; ч.ІІ – 1935; ч.ІІІ – 1937), романи “Гори говорять” (1934), “Марія” (1934), збірка оповідань “Віднайдений рай” (1936). У 1932 р. під псевдонімом Ольга Волинянка вийшов окремим виданням цикл фейлетонів “Месники”, спрямований проти польської влади. Тісні товариські, творчі й громадсько-політичні контакти з когортою української емігрантської молоді в Чехії та Польщі 20-30-х років, названою В.Державиним у повоєнні роки Празькою школою поетів, дають підстави сучасним дослідникам зараховувати до цього загалу (до прозового крила) й У.Самчука. Особливо близькі взаємини склалися в нього з Олегом Ольжичем, Оленою Телігою, Олексою Стефановичем, Оксаною Лятуринською, Іваном Ірлявським. “...Ми були поколінням Крут, Базару, Листопада, Четвертого Універсалу, України Мілітанс”, – наголошував У.Самчук, відзначаючи ідеологічну спорідненість генерації, до якої належав.

У 1934 році У.Самчука було удостоєно першої премії (1000 зол.) за кращий літературний твір серед західноукраїнських авторів. Відзнаку присудило Львівське Товариство журналістів і письменників імені І.Франка

У 1938-1941 рр. У.Самчук очолював Секцію письменників, мистців, журналістів Культурної референтури ПУН, брав участь у подіях на Закарпатті 1938-1939 рр. З початком війни Німеччини проти СРСР він повертається на Україну, як і його друзі Олег Ольжич, О.Теліга, І.Ірлявський, І.Рогащ та інші патріоти-державотворці. Це були незабутні дні єднання з рідною землею. У Львові У.Самчук мав зустрічі з письменниками В.Пачовським, М.Голубцем, О.Гай-Головком, Ю.Стефаником, М.Струтинською, режисером В.Блавацьким,

ректором університету В.Сімовичем та ін. Знайомство з молодим отаманом Поліської Січі Тарасом Бульбою-Боровцем, що повертався до своїх побратимів у волинські ліси, пришвидшило здійснення мрії митця – побачити рідні місця (“радості моїй, як кажуть, не було меж”). Туди, в край синіх річок і озер, його серце постійно линуло, та не було можливості. “Цікаво, як зустріне Волинь – древня і сувора земля, свого неспокоїною сина... І чи знає вона, що його неспокій – це бажання знайти слово про неї і сказати його світові. Про близьких і найближчих”.

У.Самчук зупиняється у Рівному, де разом з видавцем С.Скрипником налагоджує газетну справу. 1 вересня 1941 року з’явилося перше число їхнього спільного дітища – “Волині”. Ця газета одразу ж набула популярності, оскільки її метою було утвердження української державності, піднесення національної самосвідомості краян. У.Самчук щиро вірив у німецьку підтримку в цій галузі, та дуже швидко розчарувався й переконався у ворожості гітлерівців до ідеї відродження його батьківщини. Серед його численних публікацій у “Волині” (“За мужню дійсність”, “Європа й ми”, “Свідомо жити”, “Нарід чи чернь?”, “Героїзм наших днів”, “Слово і чин” та ін.) особливо виділяється стаття “Так було – так буде”, вміщена в числі 23-му від 22 березня 1942 р., де наголошено: “Любимо землю наших предків, горимо бажанням для неї жити, хочемо для неї працювати. Це не є наша химера. Це є зов нашої крові, наказ тієї вищої і мудрої сили, яка всім на землі сказала: Будьте!”. А далі автор додає: “Український Народ, як і всі решта народів нашого континенту має свою гордість, має свої життєві потреби. Горе тим, які хочуть їх так чи інакше заперечити”. За цей матеріал У.Самчука було арештовано, а через місяць випущено завдяки амністії на честь дня народження А.Гітлера.

Низку публікацій у “Волині” становлять нариси, присвячені столиці, – “Київ”, “Київ – серце України”, “Київ з іншого боку”, “Дитячі типи Києва”, репортаж “Крізь бурю і сніг”, де величне місто постає “підстреленим”, “спаралізованим”, “трагічним”. Побував У.Самчук у Новограді – Волинському, Бердичеві, Коростені, Кременчуку, Полтаві, Ромнах, Дніпропетровську, Харкові... Наслідком болючих вражень від мандрів сплюндрованою батьківщиною став репортаж “У світі упадку і руїни”.

У рівненський період (1941-1943) доля звела письменника з актрисою і монтажистом Тетяною Чорною-Праховою, яка в складі кіногрупи славетного режисера І.Кавалерідзе потрапила в круговерть війни. З часом вони побралися. Перша дружина У.Самчука Марія Зоц, з якою він перебував у фактичному шлюбі з 1929 року за життя в Чехословаччині, повернулася на Україну й мешкала у Львові, а пізніше у Кам’янці на Черкащині. Супутницею письменника в другій еміграції, стала Т.Чорна-Прахова.

Улітку 1943 року У.Самчук вирушає до Львова, а в січні 1944 р. далі – до Німеччини. Там він розгортає активну літературно-мистецьку діяльність у таборах для переміщених осіб, очолює Мистецький український рух (МУР), заснований 1945 року. Ось лише одна невеличка Самчукова згадка про перший з’їзд цього новоутворення: ”Брудні, білені вапном стіни, попід стелею водопровідні й паропровідні рури, затхле повітря, кволе освітлення... І понад сотня присутніх, членства й гостей, яких обличчя світяться особливим світлом натхнення, ніби вони зібралися не переводити з’їзд, а відправляти богослужіння. Відчуття причаяного ентузіазму, натхненність неофітів, напружене очікування чуда”. Серед цих митців-подвижників, що консолідувались у таких скрутних умовах задля забезпечення подальшого розвитку понижених в СРСР української літератури та мистецтва і плідно працювали пліч-о-пліч з У.Самчуком як головою МУРу назвемо бодай ініціативну та основну групу. Це Юрій Шевельов, Віктор Петров, Ігор Костецький, Іван Багрянний, Леонід Полтава, Григорій Костюк, Оксана Лятуринська, Яр Славутич, Іван Майстренко, Василь Барка, Юрій Косач...

У цей період письменник працює над романом “Сонце з заходу”, п’єсою “Любов і ненависть” (“Шумлять жорна”). В 1946-1947 рр. виходить у світ роман “Юність Василя Шеремети” (в двох частинах), а наступного 1948 р. перший том трилогії “Ост” – “Морозів хутір”.

Улас Самчук залишає Європу й переїздить до Канади. На цьому етапі свого життя він продовжує активну літературно-мистецьку діяльність, входить до складу об’єднання українських письменників-емігрантів “Слово”. За перебування за океаном (1948-1987 рр.)

У.Самчук завершив епопею “Ост” (другий том “Темнота” вийшов 1957 р. у Нью-Йорку, а третій “Втеча від себе” – 1982 р. у Вінніпезі), видав романи “Чого не гоїть вогонь” (1959), “На твердій землі” (1966). Як мемуарист і публіцист він виступає в періодиці та пропонує читачеві окремі книги споминів – “П’ять по дванадцятій” (1954), “На білому коні” (1957), “На коні вороному” (1975), МУРівський літопис у нотатках і листах “Планета Ді-Пі” (1979), а також монографію “Живі струни. Бандура і бандуристи” (1976) і соціологічне полотно “Слідами піонерів” (1980).

“Я не тому письменник українського народу, що вмів писати, - проголосив митець. - Я тому письменник, що відчуваю обов’язок перед народом. Бог вложив у мої руки перо. Хай буде дозволено мені використати його для доброго, для потрібного”. Цієї шляхетної мети він досяг.

Помер Улас Самчук на канадській землі – в госпіталі побіля Торонто 9 липня 1987 року. Поховано його на цвинтарі церкви Святого Володимира, що знаходиться в українському поселенні Київ (торонтійська околиця). Над могилою письменника споруджено пам’ятник у вигляді розкритої книги з написом: “Куди тече річка”. Як митця й громадського діяча, одного з співзасновників часопису “Наш вік”, співавтора альманахів “Слово”, “Літопис Волині”, активного діяча товариства “Волинь” його пам’ятає не одне покоління українських емігрантів на американському континенті. А нині й на батьківщині У.Самчука, що стала вільною й незалежною, гідно оцінені його художні здобутки. В Україні перевидаються визначні твори письменника, традиційним стає проведення наукових конференцій, присвячених дослідженню розмаїтої й багатющої спадщини співця Волині. До 100-річчя У.Самчука в Рівному на Театральному майдані урочисто відкрито пам’ятник митцеві. Погруддя письменникові встановлено і в райцентрі Здолбунів. У селі Дермані функціонує кімната-музей У.Самчука, що приваблює все більше відвідувачів.

* * *

Поряд з новелістикою У.Самчук успішно культивував різні жанрові модифікації в царині великої прози. Це монументальні романи-епопеї “Волинь” та “Ост”, соціально-психологічний роман-хроніка “Марія”, екзистенціалістський “бандерівський” роман “Чого не гоїть вогонь”, зразок “куркульського” роману “Кулак”, історико-патріотичний роман “Тори говорять”, “переселенський” роман “На твердій землі”, молодіжний роман “Юність Василя Шеремети” тощо.

Задум одного з вершинних витворів У.Самчука – трилогії “Волинь” – виник ще за навчання в Бреслау. Про це свідчать спомини митця “Моя границя”. Як згадує автор, саме там – у польсько-німецькому Вроцлаві-Бреслау – у його творчому всесвіті “появилась туманність, з якої поволі виловлювались контури майбутньої “Волині”. Трилогія складається з таких частин: “Куди тече та річка” (1928-1933), “Війна і революція” (1929-1935) та “Батько і син” (1935-1937). Другий том епопеї має ще й внутрішній поділ на “Війну” та “Революцію”, тож літературознавці іноді називають її тетралогією, враховуючи саме цей композиційний елемент.

За словами С.Пінчука, “три томи “Волині” – це три фази внутрішнього саморозвитку краю”: від усвідомлення героями вагомості своєї хліборобської сутності до національного самоусвідомлення й державницького мислення. Перед читачем постає безмежна по своїй широті й осяжності панорама буття українців у всій різноплановості та розмаїтості. Життя, щоденний побут, думки і прагнення селянської родини Довбенків сприймаються як втілення прадавнього українського етнопростору, надзвичайно мальовничого краю з його розкішною природою, своєрідними традиціями і звичаями. Як узагальнює С. Пінчук, “у своїй, здавалося б, сонній Волині письменник побачив значно більшу, глибиннішу правду – пробудження її у велику соціальну систему української нації”. У.Самчук володіє непроминальним талантом стереобачення й мальовничого живописання долі своєї “малої батьківщини” на тлі всеукраїнських змагань у минулому й сучасності. Це обдаровання скрупульозного обсерватора картин дійсності і хист митця-пророка, якому відкрито більше, ніж іншим,

органічно поєднались у Самчуковій натурі, давши йому можливість максимального художнього самовияву. “Хутір Довбенків, – зазначає В.Шевчук, – це наче мікрокосм у цьому світі, своєрідна модель українського селянського світу в його універсальному баченні; зрештою, в центрі роману – не так історія окремої людини, того-таки Володька чи його батька Матвія та матері й братів, як історія українського роду – головної ланки українського етносу. Цей рід, ніби команда корабля, що пливе по розбурханому морі життя, об який ударяють могутні шторми буття, воєн та революцій і які той корабель розбивають, шматують, наче хочуть вирвати з рідної землі, з віковичних устоїв, звичаїв, моралі, навичок, трудового рівностояння”. Письменник свідомо насичує текст автобіографічними деталями. Інакше він не може, оскільки своїм корінням, власною генетичною пам'яттю навечно вріс у життєдайний ґрунт Волинської сторони, її звичаїв, моральних устоїв.

Центральний герой трилогії – Володько Довбенко. Це хлопчина, який щоденно, щохвили пізнає довколишній світ, прагне зрозуміти закони його розвитку, щоразу відкриваючи в околі щось нове, незвичне, інтригуючи. Володько, безперечно, ввібрав риси самого письменника. Слід відзначити, що чимало подій та ситуацій на сторінках трилогії мають документальну основу. Впадають у вічі й часті співвідношення між іменами героїв роману й реальних людей з Самчукового оточення (мати Настя, брати Василь і Федот, сестри Катерина і Василина – як у самого автора, так і в його літературного відповідника).

Перша частина “Волині” (“Куди тече та річка”) була опублікована 1932 року в бібліотечці “Дзвонів” (число друге). Складається вона з сімнадцяти розділів зі своїми найменуваннями-анонсами: “Великий похід”, “День Божий”, “Світе тихий...”, “Будні”, “За землю”, “Купіть мені букваря”, “На Різдво”, “Там, де казка родиться”, “По тамтой бік добра” та ін. Автор детально й усебічно оповідає про сімейний уклад Довбенків, знайомить з буденними селянськими клопотами, живе болями і радощами краян-волиняків різних поколінь. Але порівняно зі своїми попередниками – письменниками XIX – початку XX ст. – У.Самчук не показує своїх героїв жертвами глитайської сваволі чи й самої землі, що висисає з них останні сили, або ж спонукає до драматичної чи й трагічної боротьби за неї (як у творах І.Нечуя-Левицького, Панаса Мирного, Б.Грінченка, М.Коцюбинського, О.Кобилянської та ін.). Навпаки, він культивує тип загартованого в нелегкій трудовій діяльності хлібороба-переможця, який міцно стоїть на землі, повний снаги та величі, а ще гордості за себе й свій рід. У цьому – новаторський підхід митця до вирішення традиційної як для українського письменства теми. За словами С.Пінчука, У.Самчук “змальовує, нітрохи не ідеалізуючи, тяжку селянську працю не як нестерпну каторгу задля наживи багатіїв, а як засіб особистого і родового (поки що не національного) самоутвердження в цій праці, як форму вияву свого людського обличчя і соціального престижу”. Автор пишається належністю до українства як насамперед хліборобської нації – нації великих трудівників і миролюбців.

Уже сама назва першої частини “Волині” – “Куди тече та річка” – метафоризовано окреслює складний процес самоусвідомлення наскрізного героя трилогії сільського хлопчини Володька Довбенка, філософськи наповнює його різноманітні уявлення про довколишність. Від мікропростору батьківської хати та подвір'я, осягів хутірного хазяйства та місцевих краєвидів і аж до обширів Волинської землі та всієї України – так по висхідній лінії простежується розширення виднокола дитини, що поступово дорослішає і вбирає в себе все нові й нові знання про свій рід і народ, про свою Батьківщину. Невипадково У.Самчук поетизує ті деталі буття українців, які у всі часи були надто характерними для нашого етносу. Досить згадати наскрізну в класичній літературі ідеалізацію хутірного життя (від кантів Г.Сковороди до малоросійських повістей М.Гоголя та Г.Квітки-Основ'яненка, від ідилій П.Куліша та замальовок Т.Шевченка до романтичних оповідей Марка Вовчка та Ю.Федьковича, розлогих описів І.Нечуя-Левицького, Б.Грінченка та інших авторів). Ось як відгукується на цей традиційний мотив У.Самчук у розділі “Велике літо”:

“Хутір. Нічого кращого немає на землі від цього місця. Той луг широкий та зелений, з округлими копицями сріблистої верби, з гаями молодих, струнких вільх, з кущами диких поричок, ожин та повійки. Те стависько з тими темними стінами густо-зеленого шелестячого очерету і та річка з прозорою, жовтавою водою, що в'ється змією здовж лугом, вкритим густими і високими осоковитими травами. І квіти квітнуть, і птахи співають...”

А з обох боків долини ліс валом темним стоїть, особливо вечорами та ночами, ніби зачарований, і несеться з нього, особливо з того, що по лівому схилі, спів соловейка – розкішний, сильний, барвистий, луннодзвінкий... Йдеш недільним полуднем вверх широкою, порослою подорожниками й шпоришем, стежкою, зліва й справа жито хвилює, вибиває ніжний колос, пахне іноді квітом, іноді говорить до тебе співом великим. Далі вище починається ліс. Спочатку там то там сосна-самітко стоїть і, здається, дивується, що так далеко наперед вибігла і така округла, ніби пані в пишній робі, що вибралась на танець...”

У першій частині трилогії багато сонця, світла, відчуттів святковості, повноти і радощів людського буття. Довколишній світ, що сприймається Володьком-дитиною, промениться сяєвом казковості й добра, полонить величчю і красою природи. “Росистий, свіжий ранок, зозуля кукає на Мартиновому, сонце зійшло бистро, яскраво, тріпотливо, мов живе. Якись, видно, святоблivi руки урочисто зносили його на висоту, щоб уся земля і всі люди на ній бачили, що це сонце святочне”. Але з подорослішанням героя, з уходженням його в річище незнайомих дітям турбот, подій, обставин, цей феєричний світ закономірно буде пригасати, відсуватися на віддалений план.

Другий том “Волині”, котрий уперше з’явився друком у 1935 році, вже своєю промовистою назвою “Війна і революція” констатував зміни, що відбулись як у житті країни в перші десятиліття ХХ сторіччя, так і в психології окремих людей. У цій частині відображено значні історичні події, що перекроїли долі земляків Володька Довбенка (перша світова війна, Лютнева революція, Жовтневий заколот, народження і загибель української державності, більшовицький терор і польська окупаційна політика). Все це подається через сприйняття представниками простої трудової родини волиняків, які намагаються знайти себе у вирі подій.

Володькові-підліткові “здається, що тільки йому судилося бачити драму, якої відгуки лунатимуть у майбутньому цілі віки, тисячоліття”. Але такі споглядання, переживання, пошуки істини, звичайно, турбували не лише одного Довбенка, а й міриади його краян. Бажалося зрозуміти суть подій, усвідомити їхні наслідки для волинян. Своєрідним відкриттям для Володька, який навчався в російській школі, стала доконаність існування численних його одномовців потойбіч кордону з Австро-Угорщиною. Хлопчина виявив для себе чимало цікавого й зовсім несподіваного з розмов з біженцями, що евакуювалися з зони воєнних дій. Особливо вразило юного Довбенка те, що “наші, руські, або українські” письменники – це Воробкевич, Шевченко... Дівчинка-галичанка принагідно проводить для Володька короткий лікбез, звернувши увагу на необхідність розмежування між “руськими” (власне українськими) та “московськими” (тобто російськими) літераторами. Для хлопчика з русифікованих теренів дуже дивним та незвичним було чути поетичні рядки “по-мужицьки, по-простому, по-хахлацьки”. Такі розмови стали імпульсом до поступового Володьчиного національного самоусвідомлення.

Хлопчик спрагло кидається до джерел історії своєї рідної землі, до українських книжок: “Він прочитав уже Кащенко. Він вивчив Шевченка. Він знає, що були колись Січ, Запоріжжя, вільність, його душу полонила романтика того привабливого давноминулого, з чубатими козаками, з дніпровими порогами, зі степами широкими. То була Україна. Так. Це Україна, його батьківщина, дивна й незнана земля, що має два обличчя. Одно чорне, з потом праці, друге радісне, усміхнене, рожеве, як барва рожі, зрошеної росю”. Такі ж моменти духовного прозріння, уроки національного ототожнення переживають і рідні Володька, і його односельчани. Земляки-волиняни стають свідомішими, починають розуміти свою відповідальність за долю України, сприймають УНР та її збройні сили як щось своє, рідне, питиме. Прозріває, зрештою, і Володьчин батько. Показовим є діалог Матвія Довбенка з полковником української армії. “Думаєте, я сам не був темний, як пень, - говорить співбесідникові-воєвоки спадкоємний з діда-прадіда хлібороб. – Думаєте, коли прийшла війна, ота-о сама, що стільки народу нашого вичавила, я не йшов за царя?”. Йшов. Бо був руський, і дід мій був руський... Хто знав, що москаль вкрав ім’я наше... Який чорт міг одразу помітити його овечу шкуру. А вовк є вовк... “. Характерний штрих: від імені Довбенківського роду йде до петлюрівського війська Володчин старший брат Василь. Він гине в бою за волю та державність України. І ця подія сприймається як закономірний наслідок усезагального

національного піднесення та громадянського змушнення мешканців Волині, їх здатності, коли треба, пожертвувати й життям заради високих ідеалів, заради загальної справи.

Остання частина трилогії “Волинь” – “Батько і син” – вийшла у світ 1937 року. У ній У.Самчук продовжує простежувати ті зміни, що відбуваються в свідомості його земляків. Підкреслюються успіхи більшовицької пропаганди, особливо в середовищі найбіднішого селянства, потужний агітаційний вплив з боку радянської України. Водночас констатуються всілякі беззаконня, безпардонна асиміляторська політика польських поневолювачів. Яким же шляхом мають піти волиняни? Це питання мучить Володька Довбенка, спонукає до дії. Хлопець хоче знайти себе в соціалістичному світі і вдається до відчайдушної спроби перейти польсько-радянський кордон. Але, на щастя, замір не вдався (як і в випадку з автором – самим У.Самчуком). Адже перебіжчикам і поверненням з-за кордону в більшовицькій імперії традиційно пропонувались або каторга, або страта як представникам Заходу. Письменник проводить думку про хибність обох таких шляхів – і запопадливого прорадянського прямування, і вірнопідданого пропольського слугування. Волиняки мають іти своїм власним шляхом, глибше закорінюючись у національний ґрунт, плекаючи й зберігаючи для наступних поколінь духовні святині пращурів. Звідси й життєвий вибір Володька Довбенка, його громадське кредо: “Я хочу, щоб покоління наші не тратились, не западали в землю, не зникали мов худоба. Хочу лишити слід, слово, музику, барву. От що я хочу. Я хочу також розказати про свого батька. Хочу полічити його дні, його діла. Хочу все покласти на папір. З повітря виловити розсіяні звуки, з цих предметів зняти мірку й описати... Все, все мусить бути колись, що є тепер. Щоб знали його й бачили...”. Отже, герой з’ясовує для себе, ким бути, що робити в житті. Він стане письменником – літописцем Волині як невід’ємної частини великої України. Матвій Довбенко мусить змиритися з тим, що Володько вже не належить хліборобському світові. Він не продовжить традиції цієї селянської династії, а стане митцем, виразником прагнень роду і народу. А проте У.Самчук наголошує, що духовна єдність між батьком і сином залишається. Молодший Довбенко “у всьому чує дух батька, дух дідів. На всьому лежить їх знак. Довгі, довгі покоління, що відходять у безвість минулого... Безславні, страшні роди й покоління. Рабство, рабство й рабство... Коса, серп і рало. Нагнута вічно спина й схилена голова, праця, піт і смерть у муках. Німа безмовність, страх перед всім. Безправність, погорда, сваволя. О, ви мої далекі покоління! О, ви батьки й діди мої! Ви всі тут коло мене. Бачу вас і чую ваші скарги, болі. Чую ваш біль і ваші скорботи. Беру їх на себе й піду з ними на суд, але тут вже не зостанусь... Прощайте! Не кличте мене даремно! Прощайте навек!” За словами С.Пінчука, “Володько Довбенко – не тільки фізіологічне продовження батька. Він естафета, носій його сутності в нових історичних умовах, коли стихійні селянські чесноти стають ґрунтом відповідного їм політичного світогляду”.

Новелістичне вкраплення до тексту трилогії (казка про Івана Борислава) суголосна тим проблемам, якими живе Матвій син. Він перейнятий жагою служіння словом-зброєю своїм землякам, які обов’язково пробудяться зі сну-летаргії до державного життя. Автор трилогії переконаний у тому, що “розцвіте новий квіт – Україна”. Запорукою цьому є одностайне єднання довкола національної ідеї різних генерацій українців. Не руйнація роду має супроводити їхнє буття (як у творах Ю.Яновського, М.Хвильового та ін.), а консолідація, цементування в єдиний організм – націю. Як молодшому, так і старшому поколінню волинян у творі У.Самчука притаманне державницьке мислення. За словами С.Пінчука, у трилогії “стара патріархальна Волинь змикається з молодими національно-патріотичними силами, і в цьому найвища ідея твору, написаного без найменшої тині фальшу, зі збереженням справжнього плину і ритму життя, твору воістину епопейного рівня”.

Картини й образи величного твору У.Самчука справді монументальні. Вражаючою є фінальна замальовка трилогії, яка прочитується як символ. Як і кожного ранку, в день прощання з сином Матвій Довбенко виходить працювати в поле, бо “його кличе земля, і він мусить бути з нею”. Володько, який залишає рідні місця і прямує до міста, озирається назад. Він бачить, як батькова постать вростає в землю. Матвій усе “далі і далі ступає за своїм плугом, крає чорну борозну в напрямку угорської межі, його шорсткі, вузлуваті долоні міцно тримають ручки чепіг. Ось він доходить до взгір’я, піднімається вище... Коні, плуг і орач на

хвилину застигають непорушно на тлі синього обрію і одразу непомітно, поволі починають вгрузати у землю. Ось видно ще його спину, плечі... Ось тільки голову... І ось зник зовсім. Зісталось просторе, випнуте взгір'ям поле, перетяте чорною борозною, а над ним глибоке, широке, ясне небо". Ця картина, витримана в дусі народного епосу, символізує одвічну закоріненість волинян і українців назагал в національний ґрунт, незглибимість і невмирущість їхнього духу.

"Волинь" У.Самчука вже традиційно співвідноситься з витворами майстрів епопейного жанру в світовій літературі ("Пан Тадеуш" А.Міцкевича, "Селяни" О.Бальзака, "Селяни" С.Реймонта, "Тихий Дон" М.Шолохова, "Нова земля" і "На розстанях" Якуба Коласа та ін.). Її поява підтвердила, що і в українському письменстві нарешті зародилась ця досить складна форма. Хоча спроби в цьому напрямку робились і раніше ("Україна" П.Куліша, "Хіба ревуть воли, як ясла повні?" Панаса Мирного та Івана Білика тощо). Але в ті часи не було належних передумов для народження власне української епопеї. За спостереженням С.Пінчука, "у другій половині ХІХ ст., коли українська література формувалася як цілісна система з усіма належними їй атрибутами, не було відповідної атмосфери для написання творів епопейного рівня. Україна була пригноблена, і її політичне життя, здавалося, було вичерпане. Головна увага митців зосереджувалася на вкрай зубожілому становищі значних прошарків суспільства, зокрема великої маси селян, вона була спрямована на розкриття соціальних виразок, виявляється і в спробах їх вирішення в рамках двох імперій, які здавалися непорушними. Звідси переважання соціально-класового підходу і зосередження уваги на негативах, що дало підстави пізнішим теоретикам визначити їх творчі принципи як метод критичного реалізму". Лише могутнє піднесення національно-визвольних змагань на початку ХХ століття і поява державної України як суб'єкта європейської історії, наголошує дослідник, кардинально змінили ситуацію, створили підвалини для самоутвердження нашого народу, а відтак викликали з його середовища митців з епопейним типом художнього мислення, який "вимагає концентрації уваги на вищих, загальнонаціональних проблемах, від вирішення яких тільки й може залежати вирішення всіх інших соціальних, майнових, побутових та інших подібних проблем". Когорту письменників епопейного розмаху успішно репрезентували в українській літературі ХХ століття У.Самчук, І.Багрянний, Юрій Клен, В.Барка та ін.

Велична трилогія У.Самчука "Волинь" всебічно й повнокровно відобразила сторінки буття українського народу за нових часів. Волинською сагою пафосно назвав першу Самчукову епопею В.Шевчук, маючи на увазі як її монументальність і поетикальну довершеність, так і неперобутність в пам'яті українського народу.

* * *

* * *

Проживши другу половину свого життя в Канаді, У.Самчук міцно вкоренився у новий для нього ґрунт – заокеанське середовище з його відмінними від України традиціями, тенденціями, баченнями. Хоча ніколи він не забував рідного краю, синьоокої Волині.

Про чужинецький світ, позбавлений властивої українцям хисткості, непевності, чвар, самоїдства та інших фатальних родових ознак, детально оповідає письменник у романі з промовистою назвою "На твердій землі" (1966), опублікованому в Канаді 1967 року. Твір присвячено сторіччю об'єднання провінцій цієї держави та 75-літтю "поселення українців у цій країні – з почуттям глибокої пошани до їх творчого, будуючого і організуючого генія". Мотив "твердості", заявлений уже по лінії протиставлення довготривалої й виснажливої морської мандрівки героя-емігранта Павла Данилова та його адаптації на рятівній заокеанській суші, поглиблюється і розширюється на матеріалі канадської дійсності.

Земля, до якої прагне звикнути герой, приваблює своєю надійністю, стабільністю, перспективністю для вияву найрізноманітніших здібностей і можливостей особистості. Це багатообіцяючий щедротний світ, у якому можна жити комфортно, упевнено, успішно, аби

тільки було бажання докласти розумових і фізичних зусиль для здійснення своєї мети. Завдяки перебуванню в Канаді колишній харків'янин Данилів твердо й діловито стає на ноги в економічному плані, він має здорове тіло і таку ж психіку, не уражену впливами, характерними для авторитарних режимів, як-от у СРСР. Павло відчувається таким "реальним", "нормальним", "пересічним" типом, і такий стан речей цілком його влаштовує. Тягар давніх вражень від перебування в комуністичній імперії потроху залишає героя, як і інших емігрантів з України (художниця-модерністка Лена, хатня робітниця Катерина), що скуштували сирітської долі "за советів" через репресії щодо їхніх батьків. Весь твір У.Самчука сприймається як заперечення переваг соціалістичного "раю", про які не вгавали оголошувати на весь світ радянські ідеологи. Ось вона, зручна модель суспільного розвитку для українців, у підтексті стверджує письменник. А їх масова "втеча від себе", що триває десятиріччями і століттями у вигляді еміграції – це не лише спроба вижити, а й елементарне бажання жити гідно, по-людськи, за мірками цивілізованого світу. Це присуд комуністичній системі, яка прирікає громадян мордуватися з примусу здичавілих більшовицьких вождів – ініціаторів рабської праці й нищення інакомислячих, перетворення людей на уніфіковану обезличену масу.

У творі домінують життєствердні нотки, утверджується психологія героя-будівничого своєї долі. Як зазначає Г.Костюк, канадський роман У.Самчука – це "оптимістична, інколи грайливо-іронічна з душевною сатиричною посмішкою, а інколи сповнена громадянського обурення і трагічних спогадів розповідь про врятованих людей "времни лютого". Різні типи таких людей зустрічав письменник на чужині й у багатьох публікаціях віддав їм данину поваги та захоплення, або ж піддав критиці за відступництво й забуття свого роду та народу.

* * *

Автор "Волині", "Марії", "Осту" входить до свідомості різних поколінь як майстер епопейного жанру. Завдяки епічному розмахові думки митця, йому вдалося відтворити широку панораму буття українства на тлі викликів доби, передати найпалкіші устремління співвітчизників до вільного та щасливого життя.

Індивідуальний стиль У.Самчука вповні означений як у його найзначніших зразках, так і в маловідомих текстах.. На думку С.Пінчука, трилогія "Волинь" витримана «в манері поетичного реалізму, а "Марія" овіяна духом трагічної романтики, хоч барокові інтонації в ній уже досить відчутні". Перемагають такі тенденції в трилогії «Ост». Як стверджує дослідник, систему образів і передовсім постать центрального героя Івана Мороза "витримано у стилі українського бароко". Монументальність як невід'ємну органічну властивість поезики У.Самчука визначає Я.Поліщук. Згідно з його баченням, це "своєрідний вияв комплексу національної меншовартості для недержавного народу на тлі ХХ століття", це "загострений, активний, радикальний вияв уражених почуттів приниженої нації".

Величні полотна У.Самчука суголосні з творчими перемогами світових авторів з епопейним мисленням – Джона Голсуорсі й Ернеста Хемінгуея, Андре Моруа й Уільяма Фолкнера, Грехема Гріна та Сомерсета Моєма, Михайла Шолохова та Якуба Коласа й ін. Світоглядно й творчо він близький письменникам Празької школи, з якими пліч-о-пліч навчався, займався літературною діяльністю й боровся за відродження української державності (Є.Маланюк, Олег Ольжич, О.Теліга, Ю.Липа, І.Ірлявський та ін.). Водночас У.Самчук знаходить ідейний та художній перегук з лицарями національного культурного відродження 20-х – початку 30-х рр. ХХ століття на підрадянській батьківщині (О.Довженко, М.Хвильовий, Т.Осьмачка, І.Багряний, В.Підмогильний, Ю.Яновський, М.Івченко, Г.Косинка, Б.Антоненко-Давидович, О.Слісаренко), що зазнали всілякого цькування, морального терору або й фізичного пониження.

1980 року Уласа Самчука було висунуто на здобуття Нобелівської премії (співробітниками російського емігрантського журналу "Современник"), але до лауреатства справа так і не дійшла, як і в випадку з багатьма іншими українськими претендентами різних часів (І.Франко, В.Винниченко, П.Тичина, Т.Осьмачка, В.Стус, В.Барка та ін.). Проте, мабуть, не це головне. Як відзначає поетеса Л.Рибенко у своїй присвяті "Уласові Самчуку":

Віншують нобелістів королі,

у троннім залі – урочисті речі,
та не тобі. У тебе – хрест предтечі
лауреатів вільної землі.

Улас Самчук усе своє життя, творчість, талант віддав задля здійснення заповітної мрії – бачити Україну соборною і незалежною, вільною й процвітаючою державою. Тому й по смерті він задивлений у нашу сучасність. Високі заповіти письменника допомагають українцям утверджувати в собі гідність і державне мислення.

У вересні 2001 року на Волині було започатковано Самчуківське літературно-мистецьке свято “Дерманський світильник”, яке стало щорічним. І на цей вогник злітаються дослідники, письменники, критики, шанувальники таланту “українського Гомера”. Самчуківські стежини не заростають, кличуть нових і нових слідопитів.

Немченко І.В. Гігант українського епосу / Іван Немченко // Самчук У.О. Куди тече та річка (упорядкування, передмова, примітки І.В.Немченка) / Серія «Українська муза»: Т.8. – Харків: Ранок, 2009. – С.3-16.